

egy nagycentki gazda adományozott a templomnak a 20. század elején. Ezek a tárgyak kivétel nélkül a remény és a hála jelei, személyes sorsok dokumentumai, melyek személyes hangon szólnak hozzánk a múltból, megmenekülések és gyógyulások történetét mesélik el. Olyan élethelyzetekről tudósítanak, melyekben a bajba jutott szereplők kevésnek érezték saját erejüket ahhoz, hogy segítsenek magukon, s ezért valamennyien Mária közbenjárásáért fohászkodtak.

A tárgyak másik csoportja, a zarándoklatokat felidéző búcsús emléktárgyak, melyet az emlékezet jeleinek nevezhetünk, nem annyira személyes jellegük miatt ragadják meg figyelmünket, hiszen legtöbbjük szériatermék, legyen az akár zarándokjelvény vagy kegyérem, rézmetszetű szentkép, vagy a kegyszobor másolata. Sokkal inkább az a jelenség teszi őket érdekessé számunkra, amit a „képek hatalma / ereje” kifejezéssel írhatunk körül. Ezek a tárgyak ugyanis felidézve helyettesítik az eredeti helyet: a kegytemplom épületét, valamint a zarándokok által felkeresett kegyszobrot és a magyar zarándokoknak különösen kedves kincstári kegyképet, a *Schatzkammerbildet*. Ezek a még oly gyarló emléktárgyak nem pusztán szuvenírek, nem hangulatot hordoznak, hanem a jámborság támaszai: emlékeztetnek a zarándokútra, később is felidézhetővé téve az ájtatosság gyakorlatát. S nemcsak emlékeztetők, hanem helyettesítők, valamilyen formában részesei a megszentelt eredeti által hordozott transzcendens erőknél, azoknak a különös tulajdonságoknak, amelyekről az idő során egyre szaporodó mirákulumok, azaz csodák tanúskodnak. A búcsús emléktárgyakban rejlő szentség hordozója az eredeti és a másolat formai hasonlósága: nem egy másolaton hitelesítő felirat vagy pecsét igazolja az eredetihez érintés tényét is, mint például a soproni orsolyitáktól 1956-ban a Soproni Múzeumba került kegyszobor-másolaton is. Az eredeti és a replika ilyen értelmű felcserélhetőségéről tanúskodnak a mariazelli kegyhely magyarországi filiációi, másodlagos zarándokhelyei is, így közöttük a legfontosabb, a 18. században létesített, ma is élő celldömölki zarándokhely.

A kiállítás a celli Mária nyugat-dunántúli kultuszának, a celli búcsújárás hagyományának és szokásrendszerének bemutatására vállalkozik. Csodát azonban egymagában nem tehet: csak tárgyi emlékeket gyűjthet össze, amelyeknek megértéséhez és megelevenítéséhez a látogató közreműködése, átérző igyekezete is szükséges. Csak ezzel a nyitottsággal válik átélhetővé és felidézhetővé a zarándoklatokban megnyilvánuló mentalitás és kiállítás tulajdonképpeni tárgya: a mariazelli kegyhely emlékezte.

CSAPODY TAMÁS –
DÉNES GÁBOR

„A tömeget hajtották Balfról
Fertőrákos felé...”

Interjú Vándor Zoltánnal¹

Vándor Zoltán vagyok, polgári családból származom, négy polgárit végeztem és műszerész lettem.² 1919-ben születtem, törzsökös budapesti vagyok, VII. kerületi. A nagyapám Mezőtúron volt bádogos, és arról volt híres, hogy ő csinálta a legszebb pléh-Krisztusokat a falu szélére. Mi neológ zsidók voltunk. A nagy ünnepeket, a péntek esti gyertyagyújtást, a halottainkra való emlékezést mindenképpen megtartottuk. Már 20 éves koromban, 1939-ben éreztem, hogy valami más vagyok. Zsidó iskolába jártam, a Wesselényi utcába elemibe, majd a Bethlen térre polgáriba. Nagyon jó iskola volt az!

21 évesen behívtak munkaszolgálatra, Nagykátára, ahonnan Nagyváradra és Nagykárolyba vittek. Az itthoniaknak megígértem, hogy én három hónapnál tovább nem maradok. Tényleg betartottam ígéretemet, haza is jöttem. A határzáron keresztül hazaszöktem. A tábor elhagyása ugyanis szökésnek számított, ami nagyon súlyos büntetést vont maga után. Amikor visszafelé mentem, akkor már csak 42 nap börtönt kaphattam volna érte a Margit körúti fegyházban. Szerencsém volt, sikerült vissza-mennem. Előtte táviratoztam Erdélybe, nehogy körözzenek, jövök én, csak pár nappal később. Büntetőtáborba vittek, Nagykárolyba. Nem hittem, hogy olyan erős vagyok, hogy azt a verést, amit ott kaptam, azt túlélem. Tudniillik ott büntetett volt a parancsnoki kar is. Az egész táborparancsnokság büntetésből került oda.

Három hónap után, 1941 telén fölkerültem a hajógyári szigetre, ahol 3-5000 körül lehetünk. Ott állították össze az ukrainai és a mohácsi óriási árvízen segítő századokat. A szigeten lévő társaság még civilben volt, tehát nem lehetett elvinni őket az ukrainai századokba. A keretlegények ezért a latrina környékére mentek, akit elcsíptek, azt beöltöztették és azokból állították össze az ukrainai és a hazai századokat. Nekem úgy sikerült kimaradnom, hogy létszámfölötti voltam. El kellett vinni kétezer embert, és én a 2010. voltam. Bujkáltam a hajógyári szigeten, úgy ahogyan lehetett. De a beöltözést nem tudtam elkerülni. Elvittek Szentendrére, Jászberénybe, és végül végimentem jóformán az ország minden részén.

Azt hittem, hogy az 1940-es erdélyi munkaszolgálatnál már nincsen rosszabb: bontottuk a Károly-vonalat,³ bunkerokat robbantottuk föl. A Sebes-Köröst vezettük

¹ Vándor Zoltánnal Dénes Gábor készített filmfelvételt Vándor Zoltán budapesti lakásában, 1993-ban. A filmfelvétel a Dénes Gábor által és Liling Tamás közreműködésével készített „Bélyeges sereg” címen leforgatott, a magyarországi zsidó munkaszolgálatosok történetét feldolgozó közel 80 órás dokumentumfilm sorozat részeként készült. A filmen elhangzottak gépelt változatát Csapody Tamás rendezte sajtó alá, szerkesztette és látta el lábjegyzetekkel.

² Vándor (Wimmer) Zoltán (Wechter Anna, Bp., 1919. január 11. – Bp., 2008. május 28.) kereskedő, számviteli előadó. A Számviteli Főiskola elvégzése után a Csepeli Vas- és Fémművekben osztályvezető, a Kohó és Gépipari Minisztérium főelőadója, majd a Mezőgépjelöltő Intézet munkatársa.

³ A magyar határmentén kiépített román védelmi rendszer, melynek észak-erdélyi szakaszát a második bécsi döntést követően a magyar honvédség leszerelte.

be a bunkerokba, hogy a víz is segítsen a robbantásnál. Később az esztergomi táborba kerültem. Akkor voltam napos vagy inspekciós, amikor megjelent Budapest fölött az első Sztálin-gyertya.⁴ Ez nappali fényt adott. Amikor a Soroksári utat bombázták, akkor a Hős utcában válogattam a krumplit. A patkányokat arrébb kellett rugdalni, bokáig voltunk ott a mocsokban. Továbbra sem szereltek le, végig munkaszolgálatos voltam.

A Hungária körútra kerültem, ahonnan a Józsefvárosi pályaudvara vittek 1944. november 28-án. Deportáltak. Annyian voltunk egy vagonban, amennyit be tudtak gyömöszölni. Elindultunk délután, megérkeztünk valahova Ausztria felé és másnap éjjel Sopronban találtuk magunkat. Közben egy-kétszer megállt a vonat azért, hogy ki tudjunk szállni, és ki tudjanak minket fosztani. Zsebkést, borotvát, és hasonló jelentéktelen dolgokat mind elvettek tőlünk.

Fertőrákosra december közepén érkeztünk meg. Tankcsapdát ástunk köves, kőkemény földbe. Abnormális munka volt. Bécszet védtük tankcsapdákkal!⁵ Majd két hét múlva Balfra kerültünk. Akkor már nem voltak századok és korosztályok sem. Számot sem kaptunk már. Csak deportáltak voltunk. Fogalmunk sem volt, hogy milyen nap van, és hányadika. A kőkemény agyagtól a szerszámok is szikráztak, és tönkre is mentek. Ahogy mondani szokás, látástól vakulásig dolgoztunk. A disznók lesóványodtak, mert mi elloptuk a moslékjukat. Néha megégettük a kezünket, belenyúltunk a nekik kirakott moslékba. A forró moslék tönkretette a beleinket. Úgyhogy amikor én hazakerültem, akkor Pesten mindenhol tudtam, hogy hol van WC, melyik házmester ad WC kulcsot, melyik kávéházba lehet bemenni.

Balfon körülbelül 3-4000 ember lehetett. Pajtáiban laktunk. Ezekben volt négy oszlop, azokon tető, ami alá beszórták a szénát, szalmát, ami volt. Reggelre mindig be voltunk havazva. Nekem az volt a szerencsém, ha ezt lehet mondani, rendkívül kisétkü voltam, úgyhogy a napi egyszeri koszt, amit kaptunk (marharépa, céklarépa), az nekem elég volt. Számptalan esetben (este vagy hajnalban, a koromsötétben), elbújtam a csirkeóliba, nem vonultam ki. Persze csirke nem volt benne! Este, amikor a többiek bejöttek, megkaptam én is azt az egy tányér ételt.

Rengeteg betegség ért, fagyástól kezdve a flekktífuszig.⁶ Utóbbi „ragyogó” betegség. Az ember nem tud enni, nem tud inni, legyengül és a magas lázttól szépen elalszik és fájdalommentesen meghal. Úgy hullottak tőle az emberek, mint a legyek. Igen kevesen maradtunk életben. Volt rajtam egy tréningruha, a tetű

⁴ Égő magnézium töltettel ellátott világító gránát.

⁵ Pozsonytól Kőszegig húzódtott az ún. Niederdonau erődvonala: Balf, Fertőrákos, Hidegség, Ágfalva, Nagycenk, Donnerskirchen (Fehéregyháza), Siegendorf (Cinfalva). Ezen a vonalon 35.000 munkaszolgálatost kényszerítettek sáncására 1944 végétől 1945 március végéig. V. ö.: Szita Szabolcs: Halálerőd. Budapest, 1989, 117–185.

⁶ A flekktífusz vagy kiütéses tífusz magas lázzal és fejfájással járó fertőző betegség. Elsősorban a ruhatetvek terjesztik.

elhelyezkedett annak a legalsó részében. Akkor levágtuk a végét, de a tetű följebb került, amit aztán ismét levágtunk. Hát jóformán sortban vészeltük át a téli hideg időszakot. Én úgy maradtam életben, hogy tulajdonképpen elaludtam. Átaludtam a betegséget. Enni nem tudtam, de nem is volt mit. Inni nem tudtam, de nem is tudtam volna mit. Egy sárga lepel volt a torkomon.

Nem tudom minek köszönhetem, hogy élve maradtam. Gyógyszer nem volt. Talán az éhezés, talán az, hogy kisétkű voltam. E miatt kevésbé hiányzott nekem a táplálék, 38 kilósan élve maradtam. Társaim között voltak erősebb testalkatúak, volt köztük neves bokszoló, és birkózó. Ott volt Szerb Antal⁷ is. Vele – akit úgy vertek agyon – szintén együtt voltam. Nem állt jól a kezében a csákány, meg az ásó, mert egy tudós ember volt. Hát jöttek és egy gumibottal óriásit rávágtak a karjára, a kezére. Hát ettől még kevésbé ment neki az ásás. Agyonverték.

Előfordult, nem is egyszer, hogy jöttek az SS-ek, a nyilasok, és azt mondták: jelentkezzenek azok, akik ezt a munkát nehéznek találják. Mert annak könnyebb munkabeosztást fognak adni. Akik jelentkeztek, azokat sohasem láttuk többé. Föltették őket egy autóbuszra, egy teherautóra, egy stráfkocsira, és aztán kivégezték valamennyit. Tudtuk tehát, hogy nem szabad nekünk jelentkezni. Egy-egy csoportot összekalapáltak és néhány SS elvitte őket földmunkára. Komoly földmunkára. Amennyiben úgy történt – ami elég ritka volt –, hogy egy SS vitt el 30–40 embert, akkor semmi baj nem volt. Előfordult az, hogy az SS, amikor cigarettázott, a csikket úgy dobta el, hogy valamelyik zsidó el tudta csípni. De ha már két SS volt, akkor már haláleset is volt, mert ha az egyik agyonlőtt egy zsidót, akkor a másik is agyonlőtt egyet. Voltunk hozzá elegen!

Amikor özönlöttek vissza a németek, akkor a falubeliek minden jóval fölpackolva kiraktak asztalokat a kapu elé. Ebből a magyar katonák nem kaptak. A magyar katonákat lefegyverezték. Azok nem voltak katonaszökevények, már nem volt hova visszaküldeni őket. A nyilasoknál volt fegyver és használták is. Meg kell jegyezni, hogy rengeteg 16 éven aluli volt köztük. Nem a helyi nyilasok, tehát nem a fertőrákosi, balfi, soproni nyilasok, hanem akik jöttek visszafelé.⁸

A pajtában azok a munkaszolgálatosok voltak, akiknek a kezük-lábuk lefagyott. Az épületet fölgyújtották, mielőtt elmentek. Azok ott benn is égtek. Ez már egészen az utolsó ház volt, szinte elkülönítve Balftól Fertőrákos felé.

Húsvét előtti csütörtökön délután, este, 1945. március 29-én az egész deportált népet elhajtották a németek és a nyilasok Mauthausen, illetve Günskirchen felé. Akik tífuszosak voltunk vagy gyengék, elbújtunk a borospincékbe, oda, ahol

⁷ Szerb Antal (Bp., 1901. május 1. – Balf, 1945. január 27.) jeles író, irodalomtörténész, műfordító. 1944. június 5-én hívták be Fertőrákosra, munkaszolgálatra.

⁸ A nevezett védővonal építése során, az öt hónapig tartó munkaszolgálat alatt összesen mintegy 12.000 munkaszolgálatos halt meg. A rossz körülmények okozták halálukat, vagy a Vörös Hadsereg közeledése miatt visszavonuló SS csapatok és nyilasok végezték ki őket. Szita Szabolcs: Halálerőd i. m.

lehetséges volt. Körülbelül 200–250-en maradtunk ott. A borospincékben 7–8 nő is volt köztünk, akik korábban a konyhán dolgoztak, mint deportáltak.

Azt hittük, hogy megmenekültünk! Ám március 31-én, nagyszombaton, a visszaözönlő németek, SS-ek, todisták⁹, Wehrmachtosok és nyilasok összeszedtek minket. A lakosság segítségével sikerült mindegyikünket fölkatatni. Betereltek minket egy sorba, és a tömeget hajtották Balfról Fertőrákos felé. Egy-két nagyon legyengült társunk már mászni is alig-alig tudott. Aki elesett, annak fejére rátették a géppisztolyt. Ezzel „gyönyörűen” szétvágták, szétfűrészelték a fejét, mintha bárdal vágták volna ketté.

Körülbelül 400–500 métert mehettünk, amikor elértük azt a tankcsapdát, amit korábban mi készítettünk. Oda berúgtak, belöktek minket. A tankcsapda egyik oldala három méter, a másik 31 méter lehetett. Egy tölcsér volt, hogy a tank ne tudjon keresztülmenni rajta. Az orosz tankok azonban keresztülmentek ezeken, mert azok hoztak magukkal sánt.

Belekényszerítettek tehát a tankcsapdába. Mint nemsokára kiderült azért, hogy kivégezzenek valamennyiünket. A kivégzést német tábori csendőrök hajtották végre. Nem voltak sokan, körülbelül 10-12-en. Nem értettük, hogyan miként lehetséges, hogy 200 embert így kezeljenek és elpusztítsanak. A kivégző osztag, a 10-12 ember betette a géppisztolyba a tárat: egy sorozat, megint a tár, megint egy sorozat. Persze mindenki a tankcsapdában igyekezett a másik alá elbújni. Sajnos ez a másik mögé bújás korábban is előfordult, és meg kell mondanom, hogy egy marék hagymáért vagy céklarépaért bizony komoly veszekedések és verekedések voltak. Talán érthető, ha azt mondom, hogy az emberi mivoltunkból ki voltunk vetkezve.

A gödörben szinte semmi esély nem volt az életben maradásra. Tár, sorozat – nem tudom mennyi ideig, kb. 20 percig tartott. Teljesen elvesztettem az időérzékemet, ami talán nem is olyan nagy csoda. A kivégzők nagyon kedélyesek voltak. Mint egy bécsi kocsmában. Pipa a szájukban, sisak a homlokban, beszélgettek, hogy „na az még mozog, oda lőjél egy kicsikét!” Még menet közben, az egyik deportált megjegyezte, hogy az egyik SS-t ő ismeri, ez a Binder, ez a válogatott osztrák futballista.¹⁰ Én nem ismertem, de ő valószínűleg sportember volt és ismerte. Ez is részt vett a kivégző osztagban. Nem tudom mennyi ideig tartott ez a kivégzés, mert a németek szaladgáltak hazafelé az özönlő oroszok elől. Mintegy két óra múlva már ott is voltak az orosz csapatok. Nagycenk, Balf, Hidegség körzetében sikerült élve, félig élve eltemetni a munkaszolgálatosokat, ott mozgott a föld. Nálunk erre nem volt idő!

⁹ Organisation Todt (OT) német katonai munkaszervezet tagjai.

¹⁰ A nevezett személy minden bizonnyal Franz Binder (St. Pölten, 1911. december 1. – Wien, 1989. április 24.) a Rapid Wien és a Schalke 04 labdarúgója, az osztrák és német válogatott focistája, majd pedig ismert futballedző. A világ egyik legtöbb gólt szerző csatáraként tartják számon.

A vérvesztéségtől elaludtam. Igyekeztem valakiről lehúzni a kabátot, de hát én nem tudtam, hogy hol kaptam a lövést, és mi bajom van. A jobb kézfejemet és a bal könyökömet szétroncsolták, ám egyáltalán nem fáj. A kivégzés néma csendben történt. Nem volt értelme, hogy bárki sírjon, kiabáljon, nem úgy, mint a gyerek, aki fél, hogy kap egy nagy pofont, és akkor elkezdi sírni. Néma csend volt, senki nem kiabált az égvilágon. Sokáig tartott, míg a kivégzők elmentek.

Nem tudom, meddig aludhattam vagy feküdhettem, de nagyon fáztam. Hallottam, hogy valaki kiabál, „gyerekek, fiúk, ki él, ki él?”. Persze nem mozdultam és mikor jött közelebb ez a hang, akkor kikukucsáltam, kinyitottam a szemem, fölemeltem a fejem, és láttam, hogy ha kicsit tovább maradnak a németek, akkor észreveszik, hogy nem vagyok citromsárga, mint a többiek, akik teljesen elvéreztek. Esetleg a fülemről vagy kezemről, nyakamról észrevehetik, hogy ebben még valami élet van. Az élőket kereső fiú hozott magával egy pár orosz katonát és kisegítettek, kihúztak a tankcsapdából. Az orosz elővette az ő sebkötöző csomagját és nekiesett a fejemnek, és elkezdett masszírozni és törölgetni. Nem tudtam, mit akart tőlem. Arról volt szó, hogy amikor a kezemből dőlt a vér, elkentem a fejem és ő azt hitte, hogy fejlődésem van. Mikor fölém hajolt, akkor láttam, hogy a sapkarózsája egy vörös, ötágú vörös csillag, sarlókalapáccsal. Kértem, hogy adja nekem. És nekem adta, ami a mai napig megvan! Ereklém. Ő az első orosz, akivel találkoztam. Eltettem magamnak!

Ő szedett ki minket a gödörből. Heten maradtunk életben, a nők közül egy sem. Bekötöztek, és mondták, hogy „davaj, davaj!”, mert a harc kellős közepén voltunk és mutatták, hogy merre menjünk. A menet közben még meghalt közülünk kettő. Mentünk Kapuvár felé. Összekötött kézzel mentem, mert mind a két kezemet szétroncsolták. Említettem már, hogy kisétkü vagyok, szerencsére, egy falatka kis tejen, ennivalón kívül, amit kaptam, nem vettem magamhoz többet. Akik többet ettek, azok elpusztultak, nem bírták ki. Kapuvárra nem tudtunk bemenni, a kórházba, mert az utcán feküdtek az emberek. Egy szekeret tudtunk szerezni egy lóval, ami elvitt minket Csornára. Oda öten érkeztünk meg. Három napig tartott tehát az út Balftól Csornáig. Ott aludtunk, ahol tudtunk: az utcán, a lépcsőn. Mindig följebb és följebb tudtunk menni a kórház felé.¹¹ Az egyik segítőt, aki az életemet megmentette a kórházban, apáca volt, úgy hívták: Perpétua nővér. Ő olyan volt, mint egy orvos, mert valódi orvos, villany, röntgen nem volt és gyógyszer sem volt. Ő, ahogy módja volt, kitisztította a sebemet, bekötöztött. Sokáig leveleztünk. Karácsonykor és húsvétkor üdvözlőlapot küldtem neki. Már nem él! Nem is tudok róla többet! Mellettem a kórházban feküdt, baloldalamon egy fogorvos, aki egy egész szimpla kis lövést kapott a bal

¹¹ Margit közkórház Csorna. Körtörténet. 207/1945. iksz. Wimmer Zoltán 26 éves kereskedő, munkaszolgálatos. „Anamnézis: géppisztoly lövést kapott a bal könyökébe és a j. kézfejébe”. Karsai Elek: „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1962. II. kötet. Fényképek: XXIX. sz. Képaláírás: Wimmer Zoltán munkaszolgálatos kórlapja. Fénymásolat.

felső karjába. Ő írt is haza, de mire érte jöttek, meghalt.¹² A jobboldalamon feküdt valaki, aki nem is tudom már, hogy őszinte legyen, milyen lövést kapott. Azt mondta, hogy „szervusz Zoli, én most meghalok” –, betakarozott és meg is halt.¹³ Volt velünk egy, aki egy fejlövést kapott. Az egyik szeme ment rá. A szemén bement a golyó és a koponyáján kijött, nem érintett nemes szervet, csak az egyik szemét vitte el.¹⁴ Úgyhogy tudomásom szerint az ötből ketten maradtunk életben.¹⁵

A csornai kórházban amputálni akarták a bal karomat, mert körülbelül olyan vastag volt, mint a combom: tele váladékkal, hogy finom legyen. És sorban jöttek főzni, hogy engedjem meg, nem vállalják értem a felelősséget. Magas lázam volt. Úgyhogy beleegyeztem azzal a feltétellel, hogy felnyitják, de nem veszik le, mert én rokkantan, nyomorékul nem jövök haza. Elsősorban azért nem akartam a levételt, mert már nős voltam és nem akartam, hogy rokkantan valakinek a terhére legyen. Ki is tűzték a műtétet, de megtudtam, hogy a műtét elmarad. Hogyhogy elmarad? Mert ez volt az első szabad május elseje és nem volt műtét a kórházban. Nekem örült fájdalmam volt! Elkezdtem kiabálni, hogy most már csináljanak valamit! Rá egy-két napra mondtam az orvosnak, nézze meg a karomat, hát mozog. Nagyon sokáig nézte, míg sikerült egy kicsit megmozdítanom a karomat. Úgyhogy két hónap után hazahoztak Pestre,¹⁶ és itt, mint rokkant, körülbelül két évig járadékos voltam. A kezelésem tulajdonképpen akkor kezdődött, mert egy olyan nyitott lövési sebem volt, hogyha fölül beöntötték a fertőtlenítőt, akkor alul kifolyt.

Abszolút semmi életkedvem nem volt, ez érthető. A VII. kerületi előljáróság beidézt és közölték velem, 1947-ben, hogy megvonják tőlem a rokkantjáradékot, mert a havi jövedelmem meghaladja az 500 forintot. Én azt hittem, hogy viccelnek! Végül eljutottam az osztályvezetőhöz és mondtam neki, hogy kérem szépen, engedje meg, hogy bemutakozzam, én vagyok Pest leggazdagabb embere. Nem tartok igényt

¹² A nevezett személy minden bizonnyal Dr. Adler Ferenc orvos (Hirschfeld Hermina, Igal, 1909. szeptember 15. – Csorna, 1945. április 28.). A csornai Margit közpórház betegfelvételi jegyzőkönyvének tanúsága szerint Dr. Adler Ferencet „Balfon jobb felső karján géppisztolylövés érte; 1945. április 4-én vették fel a kórházba; a megállapított diagnózis: csontvelőgyulladás és vérmérgezés”. Dr. Pintér, a csornai kórház igazgatójának levele Kálmán Gézához. In: Karsai Elek: i.m. u.o. 704.

¹³ A nevezett személy minden bizonnyal Siklós Pál 30 éves gépészmérnök. A csornai Margit közpórház betegfelvételi jegyzőkönyvének tanúsága szerint a Budapesten született és a 701/300 munkásszázadhoz tartozó Siklós Pál (Kohn Magdolna) diagnózisa: „gennyes agyhártyagyulladás, jobb szem és mindkét kéz lövéses sérülése, szívgyengeség”. A csornai kórházba 1945. április 4-én vették fel. Meghalt ugyanitt 1945. április 19-én. Karsai i.m. 307. sz. dok. 688–689. o.

¹⁴ A nevezett személy minden bizonnyal Burger Jenő (Weisz Berta, Csenger, 1920. december 27. – Csorna, 1945. május 5.) bádógos. A csornai Margit közpórház betegfelvételi jegyzőkönyvének tanúsága szerint Burger Jenőt „III. 31-én Balfon németek részéről géppuskalövés érte...”. [...] „Diagnózis: Tüdőlövés és koponyalövés”. Betegfelvételének időpontja 1945. április 3. Karsai i.m. 306. sz. dok. 687. o.

¹⁵ A Vándor Zoltán által említett személy már szintén meghalt. Vándor Zoltánné, Stark Magdolna (Bp., 1922. február 22. –) közlése. Telefoninterjú. 2009. február 18.

¹⁶ A csornai Margit közpórház adatai szerint Wimmer Zoltánt 1945. április 3-án vették fel és 1945. május 31-én bocsátották el. Körtörténet. 207/1945. iksz. Karsai i.m. II. kötet. Fényképek: XXIX. sz.

a rokkantjára! Azt vegyék el! De maga a hadirokkantságot, hát hogy képzelik, hogy azt elveszik? Hát én hadirokkant vagyok! Eredményt nem értem el. Nemcsak a járadékot vették el, hanem a járadék mellett a rokkantságot is megvonták tőlem. Persze nem egyedül voltam ezzel! Na de az a havi 500 forint az azt jelentette, hogy valaki bármit csinált, egy kézzel vagy egy lábbal, vagy vakon kosarat font, azt az 500 forintot meg tudta keresni.

Édesapámat nem találtam meg. Őt Felixdorfbán¹⁷ lötték agyon. Anyám a gettóban volt. Soroljam föl a családtagjaimat, hogy hányan voltak és hányan maradtunk?! Én maradtam az egyedüli férfi a családban! Ami azt jelenti, hogy volt édesanyámon kívül öt özvegy nő, édesanyám testvérei maradtak életben, akik már olyan korosak voltak, hogy nem kellett félniük a deportálástól, így bent maradtak a gettóban.

Még azt el kell mondanom, hogy amit én itt előadok, azt szíveskedjék hitelesnek venni. Igaz, hogy eltelt azóta 50 év, de nincs egyetlen egy olyan pillanat sem, amikor megfeledkeznek vagy elfelejtenék valamit erről. Nincs csuklómozgásom, nincs könyökmozgásom, amihez a balkéz rásegítés ne lenne szükséges. Nálam nem fordulhatott elő 50 év alatt a felejtés, mint másnál! Nem tudok, nem lehet erről elfelejtkezni!

Szerintem Magyarországon nem volt olyan ember, akiben ne merült volna föl, hogy elmenjen innen. Bennem azért nem merült föl 1947–48-ban, mert én csak németül beszéltem és Németországba nem akartam menni. Elképzelésem az volt, hogy én nem tudok szakma nélkül és nyelv nélkül boldogulni. Nem foglalkoztam azzal, hogy én elhagyom ezt az országot, és senkit nem is bízattam erre. Szinte nevetségesen hangzik, de minden okom megvolt és talán még ma is megvan arra, hogy azzal foglalkozzam, hogy ezt az országot itt hagyjam. De nem foglalkoztam vele! Végig, a szűk családi körömből senki az égvilágon nem hagyta el az országot. Mi ilyenek vagyunk! Mi itt szerettünk volna, szeretnénk, és talán sikerül is itt élni. De lehet, hogy egyszerűen gyávaságból maradtam itt. Lehetséges, hogy gyáva voltam elmenni!

1934 óta vagyok „szervezett munkás”. Megvan az eredeti dokumentumom. De megvan a szociáldemokrata párttagsági könyvem is 1941. május 1-jei kiállítási dátummal. Bekapcsolódtam a munkásmozgalomba és hangsúlyozni kívánom, hogy a magyar munkásmozgalomba.

A fölszabadulás után rendkívül nehéz volt. Szakmát kellett változtatnom! Kénytelen voltam továbbtanulni. El kellett végezni egy főiskolát, hogy így számviteli, pénzügyi és valamilyen közgazdasági vonalon tudjak dolgozni. Könyvszakértőnek tanultam tovább. A család még életben lévő tagjai összefogtak, hogy én a munka mellett tanulhassak. Ez tartott életben. Bízunk abban, hogyha dolgozunk, és ha van lehetőségünk rá, akkor meg tudunk élni és a mi kis családjunkat együtt tudjuk tartani.

¹⁷ Bécsújhely melletti falu, ahol német koncentrációs tábor volt.